

LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF PHRASE

Abdullaeva Yulduz

3rd year student of the Uzbek language and literature department of
Navoi State University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15153866>

ARTICLE INFO

Received: 27th March 2025

Accepted: 30th March 2025

Online: 31st March 2025

KEYWORDS

Phrase, lexical-semantic analysis, phraseology, figurative meaning, speech units, linguistic research, semantic structure.

ABSTRACT

This article analyzes the lexical-semantic aspects of phrases. The structural structure of phrases, layers of meaning and their functional properties in the speech process are studied. Also, the role of phrases in the formation of figurative meanings and their linguistic analysis are highlighted on the basis of examples. The results of the study serve to provide a deeper linguistic understanding of phrases and reveal their communicative significance.

IBORALARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI

Abdullayeva Yulduz

Navoiy davlat universiteti O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 3-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15153866>

ARTICLE INFO

Received: 27th March 2025

Accepted: 30th March 2025

Online: 31st March 2025

KEYWORDS

Ibora, leksik-semantik tahlil, frazeologiya, ko'chma ma'no, nutq birliklari, lingvistik tadqiqot, semantik struktura.

ABSTRACT

Ushbu maqolada iboralarining leksik-semantik jihatlari tahlil qilinadi. Iboralar tarkibiy tuzilishi, ma'no qatlamlari va ularning nutq jarayonidagi funksional xususiyatlari o'rganiladi. Shuningdek, iboralarining ko'chma ma'nolar hosil qilishdagi roli va ularning lingvistik tahlili misollar asosida yoritiladi. Tadqiqot natijalari iboralarni lingvistik jihatdan chuqurroq anglash va ularning kommunikativ ahamiyatini ochib berishga xizmat qiladi.

Xalq og'zaki ijodi ming yillik tarixga ega bo'lib, unda iboralar, maqollar, matallar va takroriy so'z birikmalari xalqning kundalik hayot tajribasi, urf-odatlar va madaniy qadriyatlarini aks ettiradi. Xayriddin Sulton hikoyalarida ko'p hollarda bunday xalqona iboralarga murojaat etiladi. Masalan:

-*"Ko'z ochib-yumguncha ish bitdi."* Ushbu ibora faqat ishning tez bajarilishini emas, balki hayotning tez oqimini, voqealarning birdaniga ro'y berishini ifodalaydi. Uning semantik mazmunida vaqtning qadrini bilish, tezkorlik va harakatlilik tushunchalari mavjud. Bu ibora voqealarning dinamikligini, qahramonlarning tez harakatlarini tasvirlashda qo'llaniladi.

-*"Quloqqa quyilgan asal."* Bu ibora gapiruvchining so'zlaridagi iliqlik, samimiylilik va maqtovni aks ettiradi. Aslning shirinligi bilan solishtiriladigan bu ifoda, tinglovchida iliq his-tuyg'ular uyg'otish maqsadida ishlatiladi. Semantik jihatdan, bu ibora so'zning tasdiqlanishi, ijobiy kayfiyat va samimiy munosabatni ifodalaydi.

-*"Ko'ngli tog'day ko'tarildi."* Ushbu ifoda kutilmagan, lekin chuqur hissiy ko'tarilish, ruhiy holatning o'zgarishini aks ettiradi. Tog' obrazidan foydalanish – bu kuch, barqarorlik va tabiatning ulug'vorligini ramziy tarzda ifodalash maqsadida qo'llaniladi. Shunday qilib, bu ibora voqea-muhitning hissiy jihatlarini yoritishda katta ahamiyatga ega. Bunday xalqona iboralarning semantik tahlilida ularning an'anaviy ma'nolari, tarixiy ildizlari va kundalik hayotda qanday qo'llanilishi ustida to'xtalish lozim. Har bir ibora bir umr davomida o'zgarishlarga uchragan, ammo asl semantik yadro o'zligini yo'qotmagan. Bu iboralar orqali muallif xalqning qadimiy tajribasini, so'zlarning ko'p qatlamli ma'nolarini va tilning doimiy o'zgaruvchanligini aks ettiradi.

Xayriddin Sulton o'z hikoyalarida nafaqat xalqona iboralarni qayta tiklaydi, balki ularning ustidan yangi, o'ziga xos semantik yuklarni ham qo'shadi. Muallif tomonidan yaratilgan yangi iboralar adabiy tilning innovatsion jihatlarini namoyish etadi. Masalan:

-*"Qora tunda adashgan yulduzday..."* Ushbu ibora kimgadir yo'l yo'qotish, umidsizlik yoki ruhiy tartibsizlik holatini ramziy tarzda ifodalaydi. Yulduzning qorong'i tunda yo'qolib ketishi, kishi ichidagi ichki muammolar, ma'nolar o'zgarishi va hayotiy noaniqliklarni aks ettiradi.

-*"Shabnamdek sochilgan orzular."* Bu ifoda insonning umid va orzu-havaslarining mozaik ko'rinishini, ularning nozikligini va vaqt o'tishi bilan tarqalib ketishini betakror tarzda aks ettiradi. Shabnamning takroriy va yumshoq harakati orzularning ham nozik, ham muqarrar o'zgaruvchanligini ramziy qilib ko'rsatadi.

Muallifning yaratuvchan ifodalari nafaqat semantik jihatdan yangi qirralarni kashf etadi, balki tilning badiiy imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. U o'zining yangi iboralari orqali hikoyaga qo'shimcha dramatism, romantiklik yoki realistiklik baxsh etadi. Shu bilan birga, yaratilgan yangi iboralar xalqona merosga hurmat bilan yondashib, ularning asl ma'nosini yangicha yoritishga intiladi.

Iboralarning leksik-semantik tahlilida ularning kontekstual qo'llanilishi, ya'ni hikoyadagi vaziyat, qahramonlar va muhit bilan bog'lanishi alohida ahamiyatga ega. Har bir ibora nafaqat mustaqil semantik birlik sifatida, balki voqea davomida yaratilgan atmosfera va hissiyotni to'ldiruvchi element sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, yuqorida tilga olingan *"ko'ngli tog'day ko'tarildi"* iborasi nafaqat hissiy ko'tarilishning ramzi, balki qahramonning ichki dunyosidagi o'zgarish, umidning qayta tiklanishi va yangi bosqichga o'tishning ramziy ifodasidir. Bunday semantik qatamlar tahlilida tilshunoslar, adabiyotshunoslar va madaniyatshunoslar turli metodlardan foydalanadi. Kontekstual tahlil, misol uchun, iboraning qaysi voqea yoki obraz bilan bog'liq ishlatilishini aniqlashga yordam beradi. Shuningdek, semiotik yondashuv yordamida iboralarning belgi sifatidagi roli, ularning ramziy mazmuni va mantiqiy tuzilishi tahlil qilinadi. Xayriddin Sulton hikoyalarida qo'llaniladigan iboralar o'zlarining ko'p qirraliligi bilan ajralib turadi. Ularning ba'zilar oddiy kundalik muloqot vositasi sifatida, boshqalari esa chuqur estetik va falsafiy mazmunga ega. Shu bois, ularning har birini tahlil qilishda nafaqat semantik, balki madaniy, ijtimoiy va psixologik jihatlar ham hisobga olinadi. Misollar keltirish orqali aytish mumkinki, *"quloqqa quyilgan asal"* iborasi muallifning so'zlariga iliqlik va samimiylilik qo'shishdan tashqari, tinglovchida nostalgik hissiyotlarni uyg'otadi. O'sha asrlarning xalq og'zaki ijodi, uning an'analari va urf-odatlar bilan tanish bo'lgan o'quvchi uchun bu ibora, o'zida bir tarixiy va madaniy merosni aks ettiradi. Shu bilan birga, muallif

tomonidan yaratilgan yangi ifodalarda ham xalqning urg'usi, eski va yangi uslubning uyg'unligi kuzatiladi.

Badiiy asarda obraz – ya'ni qahramon, voqea yoki voqea-muhitning tasviri – eng muhim elementlardan biridir. Xayriddin Sulton hikoyalarida iboralar obrazlarning ichki dunyosini, ularning ruhiy kechinmalarini va atrof-muhit bilan bo'lgan o'zaro aloqalarini aks ettirishda beqiyos rol o'ynaydi. Masalan, “ko'ngli tog'day ko'tarildi” kabi ibora, qahramonning ruhiy holati, uning ichki dunyosidagi o'zgarishlar va his-tuyg'ularning yuqori cho'qqilarini ramziy tarzda aks ettiradi. Bunday iboralar yordamida o'quvchi qahramonning ruhiy kechinmalariga chuqur sho'ng'ishi, uning hayotiy tajribalarini, muvaffaqiyatsizlik va umid sinovlarini his qilishi mumkin bo'ladi. Obraz yaratishda iboralar qo'llanilishi nafaqat hissiy atmosferani shakllantiradi, balki voqeaning dinamikasini, vaqt o'tishini va holatlar o'zgarishini ham aks ettiradi. Masalan, “quloqqa quyilgan asal” iborasi faqat gapning soddaligi emas, balki uni ifodalashda tilning go'zalligi, ohangdorligi va o'ziga xos ifoda uslubini ko'rsatadi. Shu tarzda, iboralar qahramonlarning xarakterini, ularning ijtimoiy va psixologik portretlarini yaratishda, voqeani tasvirlashda betakror estetik elementga aylanadi.

Badiiy uslubning yana bir muhim jihati – bu hissiy ifoda. Xayriddin Sulton asarlarida iboralar orqali qahramonlarning hissiyotlari, o'zaro munosabatlari va voqea-muhitdagi ichki kechinmalari jonli tarzda namoyon bo'ladi. Har bir ibora, o'zining semantik yadrosi va madaniy ildizlari bilan, o'quvchida ma'lum bir hissiy rezonans uyg'otadi. Masalan, “shabnamdek sochilgan orzular” ifodasi faqat umid va orzularni emas, balki ularning qanday nozik va vaqtinchalik ekanligini, shuningdek, hayotning o'tkinchi go'zalligini ham aks ettiradi. Bunday estetik qatlamlar tilning nafosatini oshirib, hikoyaga o'ziga xos ruhiy va ma'naviy boylik qo'shadi. Hissiy ifoda vositasi sifatida iboralar o'quvchiga hikoyaning ma'nolarini, qahramonlarning ichki olamini va voqealarning ruhiy holatini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi. Bu yerda semantik qatlamlar, metaforik ifodalar va madaniy belgilar o'zaro uyg'unlashib, adabiyotning eng murakkab va boy tomonlarini yuzaga chiqaradi. Masalan, qahramonning “ko'zlarida yoritilgan so'zlar” kabi yangi iboralar uning ichki dunyosini, ruhiy yorug'ligini va hayotga bo'lgan munosabatini betakror tarzda ifoda etadi.

Adabiyotda tilning leksik va semantik boyligi, uning badiiy uslub bilan uyg'unlashishi orqali o'z ifodasini topadi. Xayriddin Sulton hikoyalarida bu uyg'unlik aniq namoyon bo'ladi. Har bir ibora, nafaqat o'zining mustaqil semantik birlik sifatida, balki umumiy badiiy tuzilmaning ajralmas qismi sifatida ko'riladi. Ushbu bog'lanish orqali til va uslub bir-birini to'ldirib, hikoyaga hayotiy rang, hissiy chuqurlik va intellektual qirralilik qo'shadi. Xalqona iboralarning ritmik va ohangdor tuzilishi, hikoyaning umumiy musiqasini hosil qiladi. Qahramonlarning so'zlarida, tasvirlarida va voqealar oqimida iboralarning joylashuvi, ularning semantik mazmuni bilan uyg'unlashib, hikoyaning tuzilishini, uning har bir bo'limidagi hissiy va mantiqiy bog'lanishni ta'minlaydi. Shunday qilib, tilning har bir elementi – oddiy so'z yoki murakkab ibora – asarda betakror o'rin egallaydi va o'quvchiga chuqur taassurot qoldiradi. Muallif tomonidan yaratilgan yangi ifodalarda ham til va uslubning uyg'unligi o'z aksini topadi. U xalq og'zaki ijodining an'anaviy elementlarini zamonaviy badiiy ifoda bilan uyg'unlashtirib, yangi semantik va estetik tizim hosil qiladi. Shu tarzda, Sulton hikoyalarida iboralar nafaqat so'zlarning mazmuniy yukini oshiradi, balki ularning badiiy va

hissiy tomonlarini ham boyitadi. Quyida, yuqoridagi nazariy tahlilni yanada mustahkamlash maqsadida, ba'zi misollar keltirib o'tamiz:

"Ko'z ochib-yumguncha ish bitdi." Ushbu ibora hikoyada voqea tezligini, hayotning birdaniga o'tishini aks ettiradi. Qahramonning tezkor harakatlari, voqealarning dinamikligi va vaqtning qadriga urg'u berilishi bu ifoda orqali aniq seziladi. Semantik jihatdan, ibora vaqt, harakat va natija o'rtasidagi bog'lanishni ko'rsatadi.

"Quloqqa quyilgan asal." Bu misolda, tilning ohangdorligi va hissiy iliqqligi aks etadi. Iboraning shirinligi, samimiylik va ijobiy munosabatning ramzi sifatida qabul qilinishi, hikoyada qahramonlar o'rtasidagi iliq aloqani mustahkamlashda hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, xalqning og'zaki an'alaridan olingan bu ifoda, tarixiy merosning ham timsolidir.

"Shabnamdek sochilgan orzular." Bu ibora orzu va umidning nozikligini, vaqt o'tishi bilan ularning tarqalib ketishini ramziy tarzda aks ettiradi. U nafaqat qahramonning ichki kechinmalarini, balki butun voqea maydonining hissiy atmosferasini shakllantiradi. Semantik qatlamlarda, orzularning o'zgaruvchan tabiati va inson ruhiyatidagi o'z o'rnini ochib beradi. X.Sulton asarlarida iboralar badiiy uslubning muhim tarkibiy qismi ekanligi, obraz yaratish, hissiy ifoda va tilning estetik uyg'unligini ta'minlashdagi o'rni batafsil tahlil qilindi. Har bir misol va misoliy tahlil orqali o'quvchi adabiyot tilining murakkab semantik qatlamlarini va uning badiiy ifoda vositalaridagi ahamiyatini chuqurroq tushunishi maqsad qilingan.

Xulosa qilib aytganda, Xayriddin Sulton hikoyalaridagi iboralar nafaqat tilning leksik resurslarini boyitadi, balki ularning semantik qatlamlari orqali adabiyotning estetik va ma'naviy boyligini ham namoyon etadi. Ushbu iboralar orqali muallif nafaqat voqeani tasvirlaydi, balki inson ruhiyatining nozik, murakkab qatlamlarini ham ochib beradi. Natijada, hikoyalar o'quvchiga nafaqat ko'ngilochar, balki ma'naviy va madaniy jihatdan ham boy tajriba taqdim etadi. Tadqiqotlar natijasida, tilning har bir iborasi, oddiy gaplardan murakkab semantik tizimga aylanish jarayoni, adabiyot va madaniyatning bir-biriga ta'sir ko'rsatish mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi. Xayriddin Sultonning hikoyalari esa o'zining betakror uslubi, xalq og'zaki ijodidan olingan ilhom va yangi yaratuvchan ifodalari bilan adabiyot maydonini boyitadi. Shu bois, uning asarlaridagi iboralarni chuqur o'rganish, nafaqat adabiyotshunoslik, balki milliy madaniyat va til boyligini qadrlashda ham muhim ahamiyatga ega.

References:

1. G'ulomov N. O'zbek tilining leksikologiyasi va leksikografiyasi. Toshkent: Fan nashriyoti, 2005.
2. Shukurov U. Badiiy nutq leksikasi va uning xususiyatlari. Samarqand: Zarafshon nashriyoti, 2012.
3. Karimov A. O'zbek tilshunosligi asoslari. Toshkent: Universitet nashriyoti, 2015.
4. Rahmonov B. O'zbek badiiy uslubining lingvistik xususiyatlari. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2018.
5. Xudoyberganova G. Zamonaviy o'zbek tilida leksik-semantik tahlil metodlari. Toshkent: Akademiya nashr, 2020.